

46. Kazak kahramanlık masallarında yer alan kişiadları üzerine bir değerlendirme

Merve YORULMAZ KAHVE¹

APA: Yorulmaz Kahve, M. (2022). Kazak kahramanlık masallarında yer alan kişiadları üzerine bir değerlendirme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (30), 736-749. DOI: 10.29000/rumelide.1190341.

Öz

Bir milletin sözlü kültüründe çok önemli bir yere sahip olan masallar; ait oldukları milletin geleneklerini, göreneklerini, örflerini, âdetlerini kısacası hayata bakış açılarını kabul ve retler kapsamında geleceğe taşıyan vasıtalarıdır. Sözlü geleneğin izlerini kadim bir coğrafyada sürdüren Kazaklar ve onların anlatıları masal türü için zengin örnekler sunmaktadır. Kazakların sözlü edebiyatı içerisinde “erteği” şeklinde adlandırılan masallar, Kazak halkının tarihî serüvenine de ışık tutmaktadır. Olağanüstü masallar ile kahramanlık destanlarının arasında değerlendirilen “kahramanlık masalları” daha sınırlı bir konu çeşitliliğine sahip, ana temanın “kahramanlık” vurgusuna dayandığı sözlü gelenek ürünleridir. Konu sınırlılığı içinde Kazak kahramanlık masallarında, genellikle kahramanın evlilik süreci veya düşman ya da canavarlarla mücadelesi anlatılır. Bu çalışmada Kazak kahramanlık masallarında yer verilen kişiadları incelenmiştir. Kazak Türklerine ait “İki Erkek Kardeş, Akbilek Kız-Turgın Bala, Akjan Batır, Ālibek Batır, Altın Aydar, Batır ile Bala, Bayğulan, Boz Atlı Boran Batır, Deldaş Batır, Duvdar Kız, Erkem Aydar, Hanşentay, Jartı Töstik, Yerden Çıkan Jelim Batır, Karāüyrek, Kerkula Atlı Kendebay, Kökjan Batır ile Ejderha, Kuyun Batır, Mamay Batırın Hayali, Nan Batır, Tumarbas Batır, Alaköz Batır, Ayualpañ, Suwdısalpañ, Tawdıtalpañ, Ayudāw/Ayudev, Esekmergen, Jalğız Jigit Urpaqtarı / Yalnız Yiğit’in Nesilleri, Jayıq Pen Edil / Yayık ile İdil, Jeztırnak, Ķalabay Batır, Kara Batır, Ķaradön Batır, Mamay Batırın Armanı / Mamay Batırın Hayali, Talaspay Mergen” olmak üzere otuz beş adet kahramanlık masalı içerisinde yer alan kadın ve erkek kişiadları öncelikle “kadın” ve “erkek” adları şeklinde iki ayrı ana başlık altında tasnif edilmiş; daha sonra her ana başlık altında, anlambilimlik çerçevede alt başlıklar oluşturularak tek tek değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kazak, kahramanlık masalı, kişiadı, adbilim

An evaluation of antroponims in Kazak hero tales

Abstract

Tales, which have a very important place in the oral culture of a nation; traditions, customs, and customs of the nation to which they belong, in short, their perspectives on life are tools that carry them to the future within the scope of acceptance and rejection. The Kazakhs and their narratives, which continue the traces of the oral tradition in ancient geography, provide rich examples for the fairy tale genre. The tales called "erteği" in Kazakh oral literature also shed light on the historical adventure of the Kazakh people. The "heroic tales", which are evaluated between extraordinary tales and heroic epics, are products of oral tradition with a more limited variety of topics, the main theme

¹ Öğr. Gör. Dr. Manisa Celāl Bayar Üniversitesi, Rektörlük, Türk Dili Bölümü (Manisa, Türkiye), merveeyorulmaz@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6818-5759. Ahmet Yesevi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili Bölümü (Türkistan, Kazakistan), [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 11.08.2022-kabul tarihi: 20.10.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1190341]

of which is based on the emphasis on "heroism". In Kazakh heroic tales, the marriage process of the hero or the struggle with the enemies or monsters is usually told within the scope of the subject. This study examined the names of the people in the Kazakh heroic tales. First of all, the names of men and women in the thirty-five heroic tales (İki Erkek Kardeş, Akbilek Kız-Turęın Bala, Akjan Batır, Ālibek Batır, Altın Aydar, Batır ile Bala, Bayęulan, Boz Atlı Boran Batır, Deldaş Batır, Duvdar Kız, Erkem Aydar, Hanşentay, Jartı Tōstik, Yerden Çıkan Jelim Batır, Karaiürek, Kerkula Atlı Kendebay, Kōkjan Batır ile Ejderha, Kuyun Batır, Mamay Batırın Hayali, Nan Batır, Tumarbas Batır, Alakōz Batır, Ayualpaņ, Suwdısalpaņ, Tawdıtalpaņ, Ayudāw / Ayıdev, Esekmergen, Jalęız Jigit Urpaķtarı / Yalnız Yiğit'in Nesilleri, Jayık Pen Edil / Yayık ile İdil, Jezturnak, Qalabay Batır, Kara Batır, Karadōn Batır, Mamay Batırın Armanı / Mamay Batırın Hayali, Talaspay Mergen) of Kazakh Turks classified under two main headings as "female" and "male" names; Then, under each main heading, subheadings were created within the framework of semantics and the identified person names were evaluated one by one.

Keywords: Kazakh, heroic tale, antroponim, onomastic

1. Giriş

Ad ve ad verme geleneği, bir toplumun karakter izlerini taşıyan en kıymetli söz varlığı ögelerinden biridir. Tesadüfen ortaya çıkmadığı ařıkār olan ad verme süreçleri Türk toplumunda eskiden beri kabul ve retler çerçevesinde ritüelleşmiştir. Ad verme geleneği içerisinde var olan her şeyi adlandırmayı barındırmakla birlikte kişilere ad verilmesi süreci ayrıca dikkat çekicidir. Türk milletinde her ne kadar coğrafyaya bağlı olarak ufak tefek farklılıklar görölse de yeni doğan bir bebeğe ad verme / ad koyma ādetleri benzerlik göstermektedir. Çalışmaya konu olan Kazak Türklerinde de ad verme ritüelleri hālā renkli bir biçimde varlığını korumaktadır. Kazak Türklerinde yeni doğana ad verilirken özellikle dikkate alınan kıstaslar mevcuttur. Bunlarla ilgili Aydoğmuş řu bilgileri aktarmıştır (2020, s. 367): "Kazak Türklerinde çocuğa rastgele ad verilmez. Ad verilirken; çocuğun dünyaya geldiği günkü tabiat olayları, doğan çocuğun eğer varsa önceki kardeşlerinin cinsiyeti ve yaşayıp yaşamadıkları, çocuğun hayatta mutlu, başarılı, iyi bir insan olmasının istenmesi, tarihi şahsiyetlere karşı olan ilgi vb. durumlar çocuğa ad verilirken dikkat edilen hususlardır". Bu sıralanan kıstasların birçoğu edebî ürünlerde özellikle de masallardaki kişiler, kahramanlar adlandırılırken de dikkate alınmaktadır.

Masallar; milletlerin kültürel mirasını yansıtan, sözlü geleneğe ait en zengin malzemelerden biridir. Ait olduğu milletin hafızasında yüzyıllar boyunca yaşayan masallar, oluşturuldukları veya ortaya çıktıkları dönemden çok daha sonra yazıya geçirilen anonim edebiyat mahsulleridir. Tüm milletlerin anonim ürünleri içerisinde en geniş alana sahip olan masallar, Kazak kültüründe de önemli bir yer teşkil etmektedir. Kazak Türkleri arasında "erteği" kelimesiyle karşılanan masallar; her milletin olduğu gibi Kazakların da hayatını, coğrafyasını, tarihini, maddi manevî tüm kültürel varlığını anlatan izler taşımaktadır.

Masal terimiyle birlikte bilim insanları tarafından şekil ve biçim yönünden destana, muhteva yönünden masala benzeyen ve kahramanlık masalı; eski, arkaik, masalı destan adlandırmaları etrafında değerlendirilen tartışmalı bir tür ortaya çıkmıştır (Yıldırım, 2017, s. 43). Jirmunskiy, kahramanlık masalı terimini ilk kullanan bilim insanı olsa da sonrasında bu terim dört farklı anlamda kullanılmaya devam etmiştir. Kazak Türklerine ait sözlü malzeme içerisinde "kahramanlık masalları"nın da var olduğunu dile getiren ilk isim ise Radlov'dur. Kazak kahramanlık masallarının genellikle evlilik sınavı ve dūřmanla mücadele gibi konular etrafında kurulduğu görölmektedir (Yıldırım, 2017, s. 55).

Kazak Türklerinin gösterişli anlatıları olan kahramanlık masalları; tarihî sürece ait sosyal, siyasi ve kültürel olaylardan izler taşır. Daha çok mitler veya hikâyeler etrafında oluşturulmuşlardır.

İnsanoğlunun var olanı biliniyor kılma merakıyla ilişkili olarak orta çıkan adbilim² içerisinde alana en fazla malzeme sunan dallardan biri kişiadbilimdir. Kişilere ait adları konu edinen kişiadbilim de kendi içerisinde “yazınkişiadı, standart kişiadı, lehçesel kişiadı, gerçek kişiadı (sülaleadı, aileadı, soyadı), bireysel kişiadı [kişiselad (takvimselad, yapayad, koruyucuad, kocasıadlılar, anasıadlılar, atasıadlılar) lakaplar, mahlaslar, unvanlar]” şeklinde alt kollar ve terimler etrafında oluşmaktadır (Şahin, 2021, s. 33-39).

Dünya üzerinde var olanı adlandırma sürecini inceleyen adbilim sahası için sözlü gelenek içerisindeki anlatılar oldukça büyük bir öneme sahiptir. Sözlü gelenek ürünleri arasında temel teşkil eden masallarda geçen her ad, adbilim açısından bir inceleme malzemesi olarak kabul edilebilmektedir. Adbilim içerisinde özeladların (onimlerin) bir dalı olarak kullanılan kişiadları ise bu çalışmanın esas inceleme alanını oluşturmuştur.

Bu çalışmada Kazak Türklerine ait “İki Erkek Kardeş, Akbilek Kız-Turğın Bala, Akjan Batır, Älibek Batır, Altın Aydar, Batır ile Bala, Bayğulan, Boz Atlı Boran Batır, Deldaş Batır, Duvdar Kız, Erkem Aydar, Hanşentay, Jartı Töstik, Yerden Çıkan Jelim Batır, Karaüyrek, Kerkula Atlı Kendebay, Kökjan Batır ile Ejderha, Kuyun Batır, Mamay Batırın Hayali, Nan Batır, Tumarbas Batır, Alaköz Batır, Ayualpañ, Suwdısalpañ, Tawdıtalpañ, Ayudaw/Ayıdev, Esekmergen, Jalğız Jigit Urpaqtarı / Yalnız Yiğit’in Nesilleri, Jayık Pen Edil / Yayık ile İdil, Jeztınak, Qalabay Batır, Kara Batır, Qaradöñ Batır, Mamay Batırın Armanı / Mamay Batırın Hayali, Talaspay Mergen” olmak üzere otuz beş adet kahramanlık masalı içerisinde yer alan kadın ve erkek kişiadları anlambilimlik bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur.

Bu çalışmada “Kazak Kahramanlık Masalları³”nda geçen kişiadları “kadın” ve “erkek” adları ana başlıkları altında “anlambilimlik” değerleri bakımından alt başlıklarda incelenmiştir.

2. Kazak Kahramanlık Masallarında Yer Alan Kadın Adları

Geleneksel Türk toplumunda kadının ailede kalmıyor olması, erkek gibi kaderini kendisinin tayin etmemesi “genel ve karakteristik olarak kadın adlarının seçiminde tasasız davranıldığını, şefkatli adların verilmesi” (Rasonyi, 1988, s. 71)nin tercih edildiğini söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra “genellikle kız çocuğunun doğumu şefkat duyguları uyandırmakla birlikte, oğlan doğumundan daha az istenmektedir” (Rasonyi, 1988, s. 70).

İncelenen otuz beş Kazak kahramanlık masalında toplam on yedi adet farklı kadın adı kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu adlar arasında “Kanıkey, Mühüriya, Akbilek ve Biykeş” adları mükerreren kullanılmıştır. Elde edilen kadın adları “Renk Adlarıyla Kurulmuş Kadın Adları, Gelişim Evreleriyle Kurulmuş Kadın Adları, Hayvan + Organ Adlarıyla Kurulmuş Kadın Adları, Sevgi İfadeleriyle Kurulmuş Kadın Adları, Kan Bağıyla Aktarılan Unvanlarla Kurulmuş Kadın Adları ve Gök Cisimleriyle Kurulmuş Kadın Adları” olmak üzere toplam altı farklı başlık altında tasnif edilerek incelenmiştir.

² Metin içerisinde adbilime dair tüm terimler bitişik yazılmıştır.

³ Bu çalışmaya Seyfullah Yıldırım’ın “Kazak Kahramanlık Masalları” adlı eseri ve “Kazak Türk Folklorunda Epik Anlatmalar” adlı yayımlanmamış doktora tezi kaynaklık etmiştir.

İncelenen eserlerde kullanılan kadın adları şunlardır:

Akbilek, Akborık, Biykeř, Botaköz, Bögen, Băybiře, Duvdar, Kanıkey, Kūnikey, Mūhiriya, Naran, Sarıkız, Sarkıt, Tinikey, Totay, Tăpeltes, Zövre.

2. 1. Renk Adlarıyla Kurulmuş Kadın Adları

2. 1. 1. Ak Renk Adıyla Kurulmuş Kadın Adları

“Ak” renk adıyla kurulmuş kadın adları daha çok güzelliği, temizliği, sadeliği ifade eden adlardır.

Akbilek (ak + bilek): Beyaz tenli olan, bilekleri beyaz olan.

Akborık (ak + borık): ak: beyaz, borık: “kireçli toprak / kamışın bir çeşidi” (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 49).

2. 1. 2. Sarı Renk Adıyla Kurulmuş Kadın Adları

Sarıkız (sarı + kız): Metinlerde geçen bu adlandırma doğrudan bir renk adı olan sarı etrafında oluşturulmuş olabileceği gibi Çoruhlu'nun (2014, s. 43) açıklamasında bahsettiği gibi bazı bölgelerde Türk topluluklarının koruyucu iyelerden olan Umay'a “sarıkız” denmesinden hareketle benzer adlandırmaların “Umay'ın korumasındaki kız” manasında kullanıldığı görüşüyle ilişkili olması da muhtemeldir.

2. 2. Gelişim Evreleriyle Kurulmuş Kadın Adları

Biykeş (biykeş): Evlenme çağındaki kız (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 46). Aynı zamanda kadınlar için kullanılan bir hitaptır.

2. 3. Hayvan + Organ Adlarıyla Kurulmuş Kadın Adları

Bu başlık altındaki adlar incelendiğinde coğrafya şartlarının ad verme geleneğine etkisi dikkat çekmektedir. Kazak coğrafyasında deve, hayati öneme sahip hayvanlardan biridir. Özellikle göçebe hayatın sürdürülmeye devam ettiği bölgelerde etinden, yūnünden, sūtünden, gücünden istifade edilen deve etrafında oluşturulmuş pek çok adlandırmaya rastlamak mümkündür. Bu adlandırmalar arasında kişiadları da vardır. Benzer şekilde bozkır coğrafyasında, kadın veya erkek fark etmeksizin insan gücüne duyulan ihtiyaç da oldukça fazladır. Bu sebeple coğrafyanın sundukları etrafında verilen adlar arasında hayvan adlarının başta gelmesi kaçınılmazdır.

Botaköz (bota + köz / göz): “Yavru deve anlamına gelen bota kelimesi, kız çocuklarının güzel olmaları niyetiyle verilen botaköz ‘bota göz, bota gözü’ isminde hayat bulmuştur.” (Kalish ve Terekbayeva, 2008, s. 69). Bu ve benzer adlar bugün Kazakistan coğrafyasında hâlâ kullanılmaktadır: Botaköz, Akbota vs.

2. 4. Sevgi, şefkat İfadeleriyle Kurulmuş Kadın Adları

Bu başlık altında değerlendirilebilecek adlar; adbiliminde “hypochoistica” terimiyle karşılanarak “ana babanın duygularını, sevgisini, şefkatini gösteren, genellikle ince, güzel, tatlı, değerli, küçük bir şey

anlamındaki adlardır” der Sakaoğlu (2001, s. 11). Metinlerde geçen “Baybişe” adı da sevgi ifadesi taşıyan bir kadın hitabı olarak değerlendirilebilir.

Baybişe (baybişe): “hanım”. “1. Adamın iki karısından ilki. 2. Orta yaşlı hanımlara saygı belirtisi olarak da söylenir” (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 41).

2. 5. Kan Bağıyla Aktarılan Unvanlarla Kurulmuş Kadın Adları

“Älibek Batır” adlı kahramanlık masalında tespit edilen iki kız kardeşe ait “Kankey” ve “Totay” kadın adları; “hükümdar kızı, prenses” sözlük karşılıklarıyla oluşturulmuşlardır. Bir hükümdarın kızı olmak kan ve soy bağına tabi olmayı gerektirdiği için bu adlar, bu başlık altında değerlendirilmişlerdir.

Kankey (kankey): “Hükümdar, padişah kızı” (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 1998).

Totay (totay): Prenses.

2. 6. Gök Cisimleriyle Kurulmuş Kadın Adları

Zövre (Zöhre / zühre): Güncel Türkçe Sözlük’te “çobanyıldızı” olarak verilen Zühre gerek Türk gerekse Batı mitolojisinde güzel kadınlara verilen bir addır, güzelliği sembolize etmektedir. (Ögel, 1997, s. 81-85).

Mühiriya (Mühiriya): Bu adın “mıhr” kökünden gelmiş olduğu kanaatindeyiz. “Güneş” anlamına gelen “mıhr” kelimesinden hareketle, “güneşle ilgili, güneş gibi” anlamlarında kullanılmış olmalıdır. Bugün Türkiye Türkçesinde benzer şekilde kullanılan başka kadınadları da vardır. Örneğin: Mihriye, Bahriye, Hüsnüye vs.

3. Kazak Kahramanlık Masallarında Yer Alan Erkek Adları

İncelenen otuz beş Kazak kahramanlık masalında toplam yüz on bir adet farklı erkek adı kullanıldığı tespit edilmiştir. Tespit edilen erkek adları “Renk Adlarıyla Kurulmuş Erkek Adları, Hayvan Adlarıyla Kurulmuş Erkek Adları, Maden Adlarıyla Kurulmuş Erkek Adları, Arapça Erkek Adlarıyla Kurulmuş Erkek Adları, Kök adlarıyla Kurulmuş Erkek Adları, Unvan Adlarıyla Kurulmuş Erkek Adları, Karakter Özellikleriyle Kurulmuş Erkek Adları, Dış Görünüşe Bağlı Kurulmuş Erkek Adları, Meslek Adlarıyla Kurulmuş Erkek Adları, Tabiat Olaylarına Bağlı Olarak Kurulmuş Erkek Adları, Akrabalık Adlarıyla Kurulmuş Erkek Adları, Alet / Eşya Adlarıyla Kurulmuş Erkek Adları, Övgü Sözlüğüyle Kurulmuş Erkek Adları, Yergi Sözlüğüyle Kurulmuş Erkek Adları, Yiyecek Adlarıyla Kurulmuş Erkek Adları, Yer adlarıyla Kurulmuş Erkek Adları, Organ Adlarıyla Kurulmuş Erkek Adları” olmak üzere on yedi alt başlık altında incelenmiştir.

Bu adlar arasında “Kaktırkay, Karabatır, Keloğlan, Kasım, Mamay, Mıstan, Boran, Tazşabala” adları mükerreren kullanılmıştır.

Abılay, Adak Baqsı, Ädilhan, Ak Kirpiş, Akbar Han, Akjan Batır, Alaköz, Alğan, Bergen, Älibek, Alpamıs Batır, Altın Aydar, Altın Sarı Alp, Altınbay, Arpalıs, Aynahan, Ayualpañ, Ayudäv, Bayböri, Bayğulan, Baytas, Boran Batır / Mergen, Budır Han, Deldaş, Dönen Kara Bağıs, Erkemaydar, Ertuyaq, Esekmergen, Esim (Yesim), Hanşentay, İr Gokşe Batır, İr Kosay, Jalğız Jigit, Janbırşı, Janıl, Jarabay, Jartı Töstik, Jas Bala Batır, Jaynık Edil, Jekeşunaq, Jeleyak, Jelim Batır, Jiyren Kenje Qara Bağıs, Kadır

Han, Kaktırkay, alabay Batır, anışpen Batır, Kara, arabatır, arabilek, aradön Batır, Karajan Batır, arakul, Karaman, Karasay, araiyrek, Karıs Kara Batır, asım Padişah, Kasım, azanap, Kazi, Keloğlan, Kendebay, Kılıç, Koblandı Batır, Kökjan Batır, Köksal Batır, Kunan Kara Bağıs, Kuyın, Külmes Han, Mamay Batır, Mergen, Mergenbay, , Musa, Nanbergen, Nayzabay, Nogay Han, Omar, Orak, Özbek Alihan, Sabaz, Sasıkara Batır, Sıyırılı Bay, Smayıl Tobayak, Suvbatır (Su Batır), Suvdısalpañ, Süyiniř, şajıray, şambay, şanırakay, şarkay, şarpı, şığay Han, şıntemir, şora Batır, şülingir, Talaspay Mergen, Taręin, Taskara, Tavdıtalpañ, Tazşabala (Keloğlan), Telağıs, Temir, Temirbatır (Demir Batır), Tobıbay, Toęan, Töstik Batır, Tumarbas, Uzınsarı Alp.

3. 1. Renk Adlarıyla Kurulmuş Erkek Adları

Kazak kahramanlık masallarında renk adlarıyla kurulmuş erkek adları arasında “kara” en fazla tercih edilen renktir. Türk hakanlarına verilen adlara da bakıldığında tarih boyunca “kara” rengin dikkat çekici derecede fazla kullanıldığı görölmektedir. Aynı durumu destan ve masal kahramanları için de geçerlidir. Kara renk bu adlandırmalarda daha çok gücün simgesi olarak tercih edilmektedir. Ayrıca, “Beyaz, siyah ve mavinin özel bir anlamı olan Kazaklarda kara renk soğuğu, rahatsızlığı, ağırbaşlılığı simgeler” (Küçük, 2010, s. 195).

3. 1. 1. Ak Renk Adıyla Kurulmuş Erkek Adları

Ak Kirpiş (ak + kirpiş): kirpiş: “Tuğla, kerpiç” (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 150).

Ajan (ak + can): Ak kelimesinin temsil ettiği saflık, temizlik kavramlarından hareketle oluşturulmuştur.

3. 1. 2. Ala Renk Adıyla Kurulmuş Erkek Adları

Alaköz (ala + köz): Adlandırmada kullanılan “ala” kelimesi sözlük anlamı olan “çok renkli, birkaç rengin karışımından oluşandan” (“Güncel Türkçe Sözlük”, 2022) ziyade Türkiye Türkçesi ağızlarında ela gözlüler için kullanılan “ala” kelimesi olmalıdır. Nitekim ela rengi de kahverengi ve balköpüğü renginin karışımından oluşan bir renktir.

3. 1. 3. Sarı Renk Adıyla Kurulmuş Erkek Adları

Türk kültüründe sarı renk hem olumlu hem de olumsuz anlamlar yüklenerek ad verme geleneğinde kullanılmaktadır. Tarihi süreçte genel kabul, sarının güneşin rengi olduğu yönündedir. Aynı şekilde Kazak geleneğinde de sarı önemlidir. Kazakçada “sarı”; “toyluk, yaşça küçük olma” (Qaydar, 2013, s. 562), “yaşlı, tecrübeli, büyük, iri” (Özdemir, 2015, s. 190) anlamlarının yanında olumlu ve olumsuz pek çok faklı anlamda kullanılmaktadır. Metinlerde tespit edilen adlandırmaların ise doğrudan renk adı olan sarı ile ilgili olduğu düşünölmektedir. Sarının önünde pekiştirme amacıyla kullanılan “altın” kelimesi de bu düşünöneyi destekler niteliktedir.

Altın Sarı Alp (altın + sarı + alp) ve **Uzun Sarı Alp (uzun + sarı + alp)** örnekleri de aynı biçimde sarı renk adı ile oluşturulmuştur.

3. 1. 4. Kara Renk Adıyla Kurulmuş Erkek Adları

Kara renk adı hemen bütün Türk dillerinde küçük fonetik farklılıklara rağmen benzer anlamlarda karşımıza çıkmaktadır. Kazak Türkçesinde “Kapa / qara” imlasıyla var olan bu kelime, “renk” anlamının yanında “büyük, ulu, kutlu, güçlü, yer, toprak, zalim, kötü, renksiz, mat, sık, dert, zorluk, suçlu, tatsız yemek, asiller soyundan olmayan halk, silüet, büyükbaş hayvan, gece” gibi anlamlarda da kullanılmaktadır (Qaydar, 2013, s. 556-557). Kara kelimesi Türkçede “renk” anlamının yanında idari ve siyasi bir unvanı da temsil etmektedir (Gömeç, 2002, s. 938).

Kara (kara), Karabatır (Kara + batır), Karabilek (kara + bilek), Karadön Batır (kara + dön + batır) ve **Karajan Batır (kara + jan + batır)** örnekleri de aynı biçimde kara renk adı ile oluşturulmuştur.

Karaman (kara + man): Bu adlandırma “kara” renk adı üzerine getirilen + mAn eki ile oluşturulmuştur. Şahin (2015, s. 52) “Türk Dilinde Renk Adı + Man Sistemi ve {Man} Ekinin Kökenine Dair” başlıklı makalesinde bu ekin {+ mAn}, eklendiği renk adından pekiştirilmiş yeni bir renk adı yaptığını ve böylece meydana gelen yeni renk adının ise o renge ait en karakteristik tonu temsil ettiğini belirtir. Şahin’in açıklamasından da hareketle bu adlandırmanın Kişi Adları Sözlüğü’nde de ifade edildiği gibi “esmer, kara yağız insan” (“Kişi Adları Sözlüğü”, 2022) anlamında kullanıldığı kanaatindeyiz.

Karasay (kara + say): say: “dere, ova; Kazak Türklerinin başına giydiği şapkalarının tepe tarafındaki çeşitli parçaları” (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 230).

3. 1. 5. Gök / Kök Renk Adıyla Kurulmuş Erkek Adları

Kök, gök kelimesi renk adı olarak hemen bütün Türk dillerinde benzer anlamlarda kullanılmaktadır. “Gök renk Türkleri için âdeta hayatın kendisidir” (Karadoğan, 2004, s. 94). Kazak Türkçesinde “gökyüzü, mavi, yeşil, yeşillik” gibi anlamlarda kullanımı oldukça yaygındır. Özellikle İslamiyet’ten önce inanç sistemine ve mitolojiye bağlı olarak da anlam kazanan “kök” rengi Kazak kültüründe İslamiyet’ten sonra dahi yerini yeşil renge bırakmamış, yaygın kullanımını sürdürmeye devam etmiştir.

İr Gökşe Batır (ir + gök + şe + batır): gökşe: “Gökle ilgili, gök rengi” aynı zamanda “yeşil, yeşilimsi” açıklamalarıyla da kullanılmaktadır.

Kökjan Batır (kök + jan + batır): kök: “yeşillik, yeşeren yer; mavi” (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 136). Jan: can.

3. 1. 6. Jiyren Renk Adıyla Kurulmuş Erkek Adları

“Jiyren” kelimesi sözlüklerde “kırmızı, sarı” yani kıvılcı çalan sarı renk karşılığıyla yer almaktadır (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 102). Kazak Türkçesindeki “jiyren” kelimesini Türkçede saç, sakal rengi olarak “kızıl”, at donu olarak ise “al” kelimesiyle karşılamak mümkündür (Eminoğlu, 2013, s. 1383).

3. 2. Hayvan Adlarıyla Kurulmuş Erkek Adları

Kazak kahramanlık masallarında tespit edilen hayvan adlarıyla kurulmuş erkek adlarında hem coğrafyaya bağlı hem de güç, kuvvet temsili hayvanların kullanıldığı görülmektedir.

Bögen (böken): Antilop / Kzk. bö- “güçlü olmak”, bögen, böğü “güçlü olan” (Hazar, 2005, s. 193, 386).

Karakul (karakul): Bir cins koyun (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 123).

Karaüyük (kara + üyük): üyük: ördek (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 296).

Ayualpañ (ayu + alpan): ayu: ayı, alpan: cesurlar, yiğitler.

Ayudäv (ayu + däv): ayu: ayı, däv: dev.

Bayböri (bay + böri): bay: zengin, böri: kurt.

Kunan Kara Bağış (kunan + kara + bağış): kunan: “İki yaşını bitiren tay” (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 181).

Sıyrırlı bay (sıyır + ılı + bay): sıyır: sığır (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 242).

Koblandı Batır (koblandı + batır): kobılan / dı: kaplan.

3. 3. Maden Adlarıyla Kurulmuş Erkek Adları

Kazak kahramanlık masallarında kullanılan kişiadlarında “altın ve demir” madenlerine sık sık yer verildiği görülmektedir. Altın hem rengi hem de değerli bir maden oluşu sebebiyle benzetme yönüyle ön plana çıkarken; demir, sağlamlığı ve gücü temsil etmektedir.

Altın Aydar (altın + aydar): aydar: “çocuğun tam tepesinin üzerindeki uzun saç” (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 6).

Altınbay (altın + bay): bay: “malı çok olan, zengin” (“Güncel Türkçe Sözlük”, 2022).

Temir (temir): demir.

Temirbatır (temir + batır): temir: demir, batır: yiğit, kahraman.

Şıntemir (şın + temir): şın: “doğru, gerçek, hakikat” (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 319).

3. 4. Arapça Erkek Adlarıyla Kurulmuş Erkek Adları

Çalışmaya kaynaklık eden Kazak kahramanlık masallarında Arapça erkek adlarının kullanıldığı örnekler de mevcuttur. Bu durum inanç sisteminin coğrafyaya etkisinin bir yansımasıdır.

Ädilhan, Älibek, Kadır Han, asım Padişah, Musa, Omar, Smayıl Tobayak, Akbar.

3. 5. Kökadlarıyla Kurulmuş Erkek Adları

Kazak kahramanlık masallarında tespit edilen kökadlı erkek adlarında “Nogay” ve “Özbek” kökadlarının kullanılmış olması Kazak tarihinin bir yansımasıdır.

Nogay Han (Nogay + han): Bir Moğol liderinin adıdır.

Özbek Alihan (Özbek + Ali + han): Özbek bir aileye mensup olduğu için bu adı almıştır.

3. 6. Unvan Adlarıyla Kurulmuş Erkek Adları

Şora Batır (şora + batır): şora: “Eskiden verilen bir makam mevki adı” (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 314).

Alpamıs Batır (alpamıs + batır): alpamıs: “savaşçı” (Clauson, 1972, s. 28).

Alpagu (alpagu): “Kara-Yüs ve Köl Tigin Yazıtı’nda geçen bu unvan savaşçı manasına gelmektedir” (Clauson, 1972, s. 28).

Abılay (abılay): 1735 yılında Kazakların hanlık makamına oturan hanlarıdır (Kafkasyalı, 2012, s. 174).

Kazi (gazi / kazi): “gazi” (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 154).

3. 7. Karakter Özellikleriyle Kurulmuş Erkek Adları

Ad verme geleneğinde kişinin karakter özelliklerine bağlı olarak yapılan adlandırmalar hemen her kültürde mevcuttur. Kazak kültürünün bir aynası niteliğindeki Kazak kahramanlık masallarında da kişinin karakter özelliklerinin ad vermedeki etkisi açıkça görülmektedir.

Nanbergen (nan + beregen): nan: ekmek, beregen: “eli açık, cömert” (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 44).

Alğan (al + gan): Fatih, alan, fetheden.

Bergen (bergen / beregen): “eli açık, cömert” (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 44).

Arpalıs: (arpalıs): arpalıs: “Tartışma, mücadele, çekişme” (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 20).

Jalğız Jigit (jalğız + jigit): jalğız: yalnız, jigit: yiğit.

Janbırşı (janbır + şı): “janbır: yağmur” (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 92). -şı: Eski Türkçedeki, + çı / + çi ekidir. Kazak Türkçesinde ek fonetik özelliklere bağlı olarak “-şı” biçiminde görülmektedir. İsimlerden meslek adları yapar. (Gabain, 1988, s. 43).

Jeleyak (jeleyak): celayak: “Çok hızlı koşan, yalancı” (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 98).

Köksal Batır (kök + sal + batır): köksal: “ ‘Kökünü derinlemesine sal, soyun genişlesin’ anlamında kullanılan bir ad” (“Kişi Adları Sözlüğü”, 2022).

Külmes Han (kül + mes + han), Suvbatır (suv + batır) ve Suvdısalpañ (Suṽ + dı + salpan) örnekleri de aynı biçimde karakter özellikleriyle oluşturulmuştur.

3. 8. Dış Görünüşe Bağlı Kurulmuş Erkek Adları

Budır Han (budır + han): budır: “düz olmayan yer”, eğri büğrü (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 51).

Ertuyak (er + tuyak): tuyağ: “Hayvanın tırnağı, baş (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 277).

Jas Bala Batır (jas + bala + batır): jas: genç.

Keloğlan (kel + oğlan): kel: saçı olmayan.

Tazşabala (taz + řa + bala): taz: kel, dazlak.

Taskara (tas + kara): tas: taş.

Jekeşunak (jeke + şunak): jeke: “ayrı, tek, münferit, özel” (“Kazakça Sözlük”, 2022) şunak: “kulağının bir tarafı kesik olmak, kesik kulaklı” (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 316).

3. 9. Meslek Adlarıyla Kurulmuş Erkek Adları

Esekmergen (esek + mergen): mergen: “nişancı, attığını vuran kimse” (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 199).

Mergen (mergen) ve Mergenbay (Mergen + bay) örnekleri de aynı biçimde meslek adlarıyla oluşturulmuştur.

3. 10. Tabiat Olaylarına Bağlı Olarak Kurulmuş Erkek Adları

Kazak kahramanlık masallarında bu başlık altında tespit edilen iki adlandırma da “güç, kuvvet” anlamlarını temsilen oluşturulmuştur.

Kuyın (kuyın): kuyın: “hortum, kasıręa”.

Boran (boran): boran: “bora, tipi, kasıręa” (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 48).

3. 11. Akrabalık Adlarıyla Kurulmuş Erkek Adları

Mamay Batır (mamay + batır): mamay: “Büyük nine” (Smagulov, 2013, s. 167).

3. 12. Alet / Eşya Adlarıyla Kurulmuş Erkek Adları

Nayzabay (nayza + bay): nayza: “düngü, mızrak” (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 205).

Orak (orak): orağ: “orak”, “ekin biçmekte kullanılan, yarım çember biçiminde bir arağ” (Eren, 1999, s. 308).

Aynahan (ayna + han): ayna: ayna.

şanırakay (şsanırak + ay): şanırak: “Keçe çadırın en yukarı ve yüksek noktası” (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 307).

Kılıç (kılıç): kılıç: kılıç.

Kazankap (kazan + kap): kazan: kazan, kap: çuval.

Şambay (şam + bay): şam: “lamba, ampul” (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 306).

3. 13. Övgü Sözcüleriyle Kurulmuş Erkek Adları

Sabaz (sabaz): sabaz: “Birisinin kahramanlığına, cesaretine, akıllılığına memnun olduğu zaman kullanılan ifade” (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 229).

Kuvaniş (quvaniş): kuvaniş: “sevin, memnuniyet” (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 176).

Talaspay Mergen (talas + pay + mergen): talas: “belli bir mesele hakkında münakaşa etmek, itiraz etmek, iddiada bulunmak” (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 260).

3. 14. Yergi Sözcüleriyle Kurulmuş Erkek Adları

Sasikkara batır (sasık + kara + batır): sasıq: “Pis kokulu” (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 236).

Tumarbas (tumar + bas): tumar: kumar, bas: Farsçada “oynayan” anlamında kullanılan “-baz” ekidir.

Şığayhan (şığay + han): şığay: “Vatanından, milletinden uzaklara gitmiş olan kimse, kaçak” (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 317).

Kendebay (kende + bay): kende: “eski, kısa, muhtaç” (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 129).

3. 15. Yiyecek Adlarıyla Kurulmuş Erkek Adları

Şajırkay (şacırkay): “İşkembenin dışını kaplayan ince zar ve yağ” (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 304).

Töstik Batır (töstik + batır): töstik: “Hayvanın göğüs kemiğinin üstündeki yağlı et” (Yüce, Oraltay ve Pınar, 1984, s. 276).

Jartı Töstik (jartı + töstik): jartı: “yarım, yarı, buçuk” (“Kazakça Sözlük”, 2022).

3. 16. Yeradlarıyla Kurulmuş Erkek Adları

Jayık (jayık): Jayık nehri: “Kazakistanda Oral, Guryev eyaletlerinden geçerek Hazar denizine dökülen nehir adıdır. Yunan yazma eserlerinde de Daiks şeklinde rastlanılmaktadır” (Abdrahmanov, 2010, s. 110). Kelimenin Kazakça karşılığı “bereketli” olarak açıklanmıştır (Koç, 2012, s. 175)” (Ergün, 2019, s. 225).

Edil (edil nehri): Edil: İdil, eski adıyla Volga Nehri.

Kalabay batır (kala + bay + batır): kala: şehir, kent.

3. 17. Organ Adlarıyla Kurulmuş Erkek Adları

Tobıqbay (tobıq + bay): tobık: topuk.

Adak Baksı (adak + baksı): adak: ayak.

4. Sonuç

Her kültürde ayrı bir temayülle ortaya çıkan ad verme geleneği Kazak kültüründe de dikkate değer özellikler taşımaktadır. Ad ve adlandırmanın izlerinin sürülebileceği malzemelerden biri ise sözlü edebiyat anlatılarıdır. Kazak edebiyatında ve sözlü geleneğinde çok zengin bir söz varlığına sahip olan kahramanlık masalları ad verme geleneği hakkında bize veriler sunmaktadır. Bu sebeple çalışma sahamızı “Kazak kahramanlık masalları” oluşturmuştur. Üzerinde çalışılan otuz beş adet kahramanlık masalında kullanılan kişiadları ile ilgili ulaşılan sonuçlar şunlardır:

1. Kazak kahramanlık masallarında kadın ve erkek kişiadlarının oluşturulma yönleri birbirinden farklılık göstermektedir. Kadın kişiadlarında “güzellik, beceri” gibi özellikler adlara esas teşkil ederken erkek kişiadlarında “iyi ya da kötü anlamda güç” unsurunun esas alındığı görülmektedir.
2. Kazak kahramanlık masallarında kullanılan kişiadlarının kuruluşunda “hayvan adları” oldukça fazla kullanılmıştır. Bu durumun sebeplerinden biri Kazak toplumunun hayvancılığa dayalı bir kültüre bağlı olmalarıdır. Diğer bir sebebi ise tarihî süreçteki savaşçı özelliklerini kaybetmemeleridir.
3. Hayvan adlarıyla kurulmuş kişiadlarında coğrafyanın getirdiği şartlara bağlı olarak “sığır, deve, ayı, kurt” gibi hayvanlar tercih edilmiştir. Bu durumun başka bir sebebi ise Türk toplumunda bu hayvanlara yüklenen anlam değerleridir. Özellikle “kurt” Türk mitolojisinde, destan ve efsanelerinde Türk’ün gücünün ve savaşçı karakterinin bir sembolüdür.
4. Kazak Türklerinin tarihî serüvenine bağlı olarak “Özbek” ve “Nogay” olmak üzere iki adet kökadı kaynaklı kişiadı tespit edilmiştir.
5. Kazak kahramanlık masallarında renk adlarıyla kurulmuş kişiadları bize zengin bir malzeme vermiştir. Burada özellikle “kara” ve “ak” renkleri oluşturma yönü bakımından geniş anlamda Türk ad verme geleneği ile benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte ana renklerden biri olan “jasıl / yeşil” renginin yerine daha ziyade “kök” rengi kullanılmıştır.
6. Çalışmada tespit edilen kadın ve erkek adları arasında sayıca dikkat çeker oranda fark mevcuttur. Kazak kahramanlık masallarında erkek adları kadın adlarından çok daha fazla kullanılmıştır bu durum da kahramanlık, alplik ve yiğitlik meziyetlerinin ataerkil bir millet olan Kazak Türklerinde erkeğe yüklendiğinin bir göstergesi kabul edilebilir.
7. Tespit edilen kişiadlarında dikkat çeken bir husus, kötü karakterli olarak çizilen masal kahraman ve kişilerine verilen adların da kişilerin karakterleriyle aynı ölçüde olumsuz duygu değeri yüklenmiş adlar olmalarıdır.
8. Kişiadları arasında hemen tüm kültürlerde doğa olaylarını ifade eden adlardan hareketle ad verme görülmektedir. Kazak kahramanlık masallarında gücü, karşı koyulamayan kuvveti sembolize etmek için yıkıcı doğa olayları kullanılmıştır.
9. Tespit edilen erkek kişiadlarında demir madeniyle kurulmuş adlandırmalar fazladır. Demir madeninin kahraman adı olarak tercih edilmesinde demirin element özelliğinden hareketle kahramana güçlü, kuvvetli, sert imajı çizilmiştir.

10. Tespit edilen kadın kişiadlarının hem sayıca hem kuruluş kategorisi açısından çeşitçe az olması, Kazak kahramanlık masallarındaki “kahraman” algısının bir sonucudur.

11. Tespit edilen kişiadları göstermektedir ki doğana veya çizilen kahramana ad verme sürecinde geleneğin yanı sıra psikolojik, sosyolojik ve dinî etkenler de rol oynamaktadır.

Sonuç olarak hem olağanüstü hem de kahramanlık temalı bir tür olan kahramanlık masallarında, Kazak Türklerinin uçsuz bucaksız bozkırdaki hayat tecrübelerini, coğrafyanın ad verme sürecine etkisini, Kazak Türklerinin savaşçı özelliklerini, göçebe hayat tarzlarını; kısacası gelenek, görenek, örf ve âdete ait tüm yansımalarını görmek mümkündür.

Kaynakça

- Abdrahmanov, A. (2010). *Toponomika Jana Etimologiya*. Pavlador: Ğılım Baspası.
- Aydoğmuş, E. (2020). Kazak Türklerinde “kadın” kişi adları. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute*, 67, 367-377.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Çoruhlu, Y. (2014). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Eminoğlu, H. (2013). Tarihi lehçelerden günümüze at donları ve nişane adları. *Turkish Studies*, 8(9), 1371-1412.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Ergün, H. (2019). Kazak Türklerinin destanlarındaki yer adları üzerine bir araştırma (Yüksek Lisans Tezi). Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli.
- Gabain, A. V. (1988). Eski Türkçenin grameri. Akalın, M. (Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Gömeç, S. (2002). Kök Türkçe yazılı belgelerde yer alan unvanlar. *Erdem*, 12(36), 929-946.
- Hazar, M. (2005). Joldasbay Turhbayev Rayımbek Batır (dil incelemesi, sözlük; harf çevrimi, Türkiye Türkçesine aktarımı 1. Cilt) (Doktora Tezi). Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Kafkasyalı, A. (2012). Bağımsızlıklarının 20. yılında Kazakların istiklâl mücadelesi tarihine bir bakış. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(1), 167-192.
- Kalish, A. ve Terekbayeva, J. (2018). Kazak Türklerinin folklor kaynaklarına göre efsanevi ve geleneksel taşitlar. *Milli Folklor Dergisi*, 15(117), 57-72.
- Karadoğan, A. (2004). Türk ad biliminde renk kültürü. *Milli Folklor Dergisi*, 8(62), 89-100.
- Koç, K., Bayniyazov, A. ve Başkapan, V. (2012). *Qazaqşa- Türkçe Sözdik*. Almatı: Birleşik Matbacılık.
- Küçük, S. (2010). Eski Türk kültüründe renk kavramı. *Bilig*, 54, 185-210.
- Ögel, B. (1997). *Türk Mitolojisi I*, İstanbul: MEB.
- Qaydar, Ä. (2013). *Qazaqtar ana tili äleminde: étnolingvistikalık sözdik 3-tom: tabıyğat*. Almatı: “Sardar” Baspası.
- Rasonyi, L. (1988). Türklükte kadın adları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 11, 63-87.
- Şahin, İ. (2015). Türk dilinde renk adı + man sistemi ve {man} ekinin kökenine dair. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4 (1), 45-68.
- Şahin, İ. (2021). *Adbilim*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (2001). *Türk Ad Bilimi I Giriş*. Ankara: TDK Yayınları.
- Smagulov, A. (2013). *Kazak isimleri entsiklopedialık anıktamalık*. Almatı: Atamura.

Yıldırım, S. (2012). Kazak Türk folklorunda epik anlatmalar. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yıldırım, S. (2017). Kazak Kahramanlık Masalları. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları.

Yüce, N., Oraltay, H. ve Pınar, S. (1984). Kazak Türkçesi Sözlüğü. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

İnternet kaynakları:

Güncel Türkçe Sözlük. (2022). Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>

Kazakça Sözlük. (2022). Erişim adresi: <https://pauctle.com/kztr/>

Kişi Adları Sözlüğü. (2022). Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>